

ISLOM MOLIYASI YORDAMIDA DAVLAT XARIDLARINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBASI

Choriyev Shohzod To'ymurodovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi Biznesni boshqarish (Master of Business Administration-MBA) Moliya va moliyaviy texnologiyalar mutaxassisligi tinglovchisi

Annotatsiya: maqolada davlat xaridlarini tashkil etishning xorijiy tajribasini o'rganish muhimligi ko'rsatilgan; AQSh, Avstraliya, Kanada, Xitoy, Germaniya, Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda davlat xaridlarini amalga oshirish tajribasi o'rganilgan. AQShdagi federal kontrakt tizimiga alohida e'tibor qaratiladi; Buyuk Britaniyada davlat xaridlari kontrakt tizimining ishlashi; davlat xaridlarini amalga oshirish asosida Avstraliyaning "mablag'larni samarali sarflash" metodologiyasi o'rganilmoqda. Xitoy, Germaniya va boshqalarda davlat xaridlari tizimining xususiyatlari ajralib turadi. Xulosa shuki, zamonaviy amaliyoti o'rganilayotgan sohada xorijiy tajribaning ma'lum elementlaridan foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: davlat xaridlari, davlat xaridlarining xorijiy tajribasi, byudjet, shartnoma tizimi, davlat xaridlarini rejalashtirish va amalga oshirish, davlat xaridlari ustidan jamoatchilik nazorati.

Islomiy moliya tashkilotlari aktivlarining qariyb 60 foizi Islomiy moliya hissasiga to'g'ri keladi. Eron, Pokiston va ushbu mintaqadagi boshqa mamlakatlar islomlashtirilgandan so'ng, barcha banklar va moliya tashkilotlari rioya qilishi kerak bo'lgan to'liq islomiy standartlar yuzaga kela boshladi. Bundan tashqari bugungi kunda aralash moliyaviy tizimlar ham ajralib turadi, bu erda ikkala turdagi moliyaviy tizimlarning banklari ham an'anaviy, ham islomiy faoliyatni amalga oshirishi bilan ajralib turadi. Ushbu turdagi moliyaviy tizimga ega bo'lgan mamlakatlarga Malayziya, Indoneziya, BAA kiradi. Eron dunyoda Islomiy moliya sanoati bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Islomiy moliya muassasalarining asosiy mijozlari musulmonlardan iborat. Biroq, Yevropa, Amerika va Avstraliyadagi mamlakatlar ham islomiy banklarning mahsulotlari va xizmatlariga qiziqish bildirmoqda.

Chet ellik olimlar Greys va Iqbol islomiy moliya vositalarini: bitimni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan tranzaksion bitimlar va bank moliyaviy vositachi sifatida ishtirok etadigan bitimlarga ajratadilar. Tranzaksion bitimlar real sektordagi ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lib, savdo, ayirboshlash va iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirishni qamrab oladi. Vositachilik bitimlari tranzaksion bitimlarning bajarilish shaffofligi va samaradorligini yengillashtiradi

So'nggi 50 yil ichida Islomiy davlatlar o'zlarining moliyaviy tizimini faol ravishda ishlab chiqmoqdalar, bu axloqiy, huquqiy va iqtisodiy nuqtai nazardan sanoatlashgan

mamlakatlarning bozor iqtisodiyoti asosidagi printsiplar va qadriyatlardan sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu tizimning ishlash printsiplari iqtisodiy hayot tizimini tashkil etishga tubdan boshqacha yondashuv bo'lib, u axloqiy, huquqiy va iqtisodiy nuqtai nazardan sanoatlashgan mamlakatlarning bozor iqtisodiyoti asosidagi printsiplar va qadriyatlardan sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu yondashuv bugungi kunda zamonaviy Islom jamiyatida qo'llaniladigan huquqiy va iqtisodiy munosabatlar tamoyillarini shakllantirgan Qur'onda o'rnatilgan axloqiy postulatlar tizimiga asoslanadi.

Islom moliya paydo bo'lishining sabablari quyidagi holatlar bo'ldi:

- fors ko'rfazidagi Arab davlatlariga neft narxining ko'tarilishi va neft dollarining barqaror oqimi. Islom moliya institutlarining paydo bo'lishi an'anaviy moliya institutlari bilan bir qatorda to'plangan valyuta mablag'larini kapitallashtirish mexanizmiga aylandi.

- Islomga yo'naltirilgan hukumatlar, tashkilotlar, qonunlar, ijtimoiy yordam xizmatlari va ta'lim muassasalari hamda banklar sonining ko'payishi orqali ijtimoiy hayotda namoyon bo'lgan "Islomiy tiklanish" deb nomlangan Islom jamiyatining diniy ongining keskin o'sishi.

- so'nggi yillarda Islom kredit tashkilotlari xizmatlariga talabning o'sishi, bu Evropa va AQShda musulmonlar sonining ko'payishi jarayoni bilan bog'liq.

- Islom moliya o'z faoliyati tamoyillari (foizsiz moliyalashtirish, xavfli operatsiyalarni taqiqlash) tufayli global moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga yordam berishi mumkinligini tushunish.

Islom moliya institutlari faoliyatiga asoslangan nazariy va mafkuraviy asos Qur'on hisoblanadi. Qur'onda musulmonning to'liq hayot kodeksi, jumladan Xudo, inson, insoniyat jamiyati, insonning boshqa odamlar va Xudo bilan munosabatlari, shuningdek, shaxs va xo'jalik tuzilmalarining barcha iqtisodiy faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar mavjud. Islomning iqtisodiy kontseptsiyasi zamonaviy shaklda insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari, shuningdek, individual va ijtimoiy majburiyatlari o'rtasida adolatli muvozanatni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy faoliyatini asoslaydi.

Islomda moliyaviy operatsiyalarni o'z ichiga olgan bir qator taqiqlar mavjud:

* kredit foizlarini undirishni taqiqlash-riba. Kredit foizini taqiqlash Qur'onda mustahkamlangan bo'lib, u erda eng yomon gunohlar bilan tenglashtirilgan: "o'sishni yutib yuborganlar faqat shayton teginishi bilan ag'dargan odam kabi ko'tariladi. Buning uchun ular: "axir, savdo o'sish bilan bir xil", deyishdi. Албатта, аллоҳ таоло ўзига ўхшашни берди. Muhammad payg'ambar foizlarni undirishni zinodan 36 baravar yomonroq deb hisoblagan.

* haddan tashqari xavfni taqiqlash - garar. Bunday shartnomalarning namunalari aniq narxni ko'rsatmasdan bitim, vaqt o'tishi bilan noma'lum voqea sodir bo'lishi bilan shartnoma majburiyatining bajarilishini shartlashni nazarda tutadigan bitim, tovarlarni

to'liq spetsifikatsiyasiz sotib olish va sotish va boshqalar bo'lishi mumkin. shariat xavfni umuman qoralamaydi, chunki xavf tijorat bitimining ajralmas qismidir. Biz bitim tuzishda hisobga olinmaydigan haddan tashqari xavf haqida gapiramiz, bu bozor ma'lumotlarining assimetriyasi sharoitida kontragent uchun mavjud bo'lmagan ma'lumotlarning tomonlaridan birini ishlatishga olib kelishi mumkin va shuning uchun aldanish yoki aldash elementini o'z ichiga oladi.

* tasodifiy tasodif natijasida daromad olishni taqiqlash (meisir - qimor). Bunday bitimlarning misoli moliyaviy bozorlarda amalga oshiriladigan spekulyativ bitimlar bo'lib, unda pul samarali foydalanish jarayonidan o'tmaydi, balki hech qanday haqiqiy aktivga ega bo'lmagan vositalarga investitsiya qilinadi.

Islom moliya tizimining asosiy tarkibiy qismlari: Islom bank sektori, Islom kapital bozori Islom sug'urtasi (takaful).

Islomni moliyalashtirishning asosiy vositalari

Shariat me'yorlariga muvofiq, Islomiy moliyaviy faoliyatni tashkil etish foizlarni kreditlashni taqiqlash, o'z mijozlari bilan xatarlarni taqsimlash, taqiqlangan faoliyat turlari bilan bog'liq loyihalarni moliyalashtirishni taqiqlash, yuqori xavfli derivativlar va spekulyativ operatsiyalarga sarmoya kiritmaslik, tovarlar, muddatlar va haqlarga nisbatan shartnoma shartlarining aniqligi kabi printsiplarga asoslanadi. Islom moliyasida ushbu tamoyillardan foydalangan holda moliyalashtirishning turli shakllari qo'llaniladi

- Mudaraba (ishonchli moliyalashtirish) - amalga oshirilgan investitsiya loyihasidan olingan jami foydaning ulushli ishtiroki asosida moliyalashtirish. Ushbu turdagi shartnomada kapital egasi (masalan, bank) investitsiya loyihasini amalga oshirish uchun o'z mablag'larini tadbirkorga (mudarib) ishonib topshiradi. Loyiha tugagandan so'ng, investitsiya qilingan mablag'lardan olingan daromad dastlabki kelishuvga muvofiq kapital egasi va tadbirkor o'rtasida taqsimlanadi. Qoida tariqasida, shartnomada ma'lum bir pul miqdori emas, balki foyda taqsimlanadigan nisbat ko'rsatilgan. Foyda bo'limining nisbati omonat muddatiga bog'liq. Muhim narsa shundaki, zarar ko'rgan taqdirda, kapital egasi to'liq moliyaviy yo'qotishlarga duch keladi va mudarib o'z sa'y-harakatlari uchun mukofot olmaydi. Mudaraba odatda qisqa va o'rta muddatli investitsiya loyihalarini (masalan, savdo - sotiq) va qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarni moliyalashtirish uchun qo'llaniladi.

Misrda bankchilik bo'yicha asosiy amaldagi qonun 1975-yilda (Law 120/1975) qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra banklar 3 turga ajratiladi:

1) tijorat banklari (omonatlar qabul qiladi va bir qator turli amaliyotlarni moliyaviy ta'minlaydi);

2) biznes va investitsiya banklari (yangi bizneslarni rag'batlantirish va investitsiyalarni moliyalashtirish kabi o'rta va uzoq muddatli amaliyotlarni amalga oshiradi);

3) maxsus banklar (iqtisodiy faoliyatning ma'lum turiga xizmat qiluvchi amaliyotlarni amalga oshiradi va yana ular talabga ko'ra omonatlarni ham qabul qilishi mumkin).

Qayd etish kerakki, banklarning bu tarzda diversifikatsiya qilinishi bank sohasidagi katta islohatga ochilgan dastlabki qadamlardan edi. Lekin mamlakatdagi ilk islom bankchiligi harakati ushbu qonun qabul qilinishidan 10 yilcha oldin boshlanganiga qaramay, yuqoridagi tasnifda islom banklari alohida ajratilmagan. Misr islom banklari faoliyatini boshlab bergan va kelgusi islom banklarining tashkil etilishi uchun tajriba vazifasini o'tagan eng dastlabki davlat bo'lishiga qaramay, uzoq vaqt davomida hukumatdagi siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar natijasida mazkur soha rivojlanmasdan qolib ketdi va natijada hozirda soha faoliyati unchalik ham qoniqarli darajada emas. Bugunga kelib Misrda umumiy 40 ga yaqin bank faoliyati mavjud bo'lib, ulardan 3 tasi to'laqonli Islom banklari hisoblanadi va o'zida islom darchalarini joriy qilgan an'anaviy banklar soni esa 12 ga teng. Misr Islomiy Moliya Birlashmasi (Egyptian Islamic Finance Association) ma'lumotlariga ko'ra, 2017-yilda Islom banklari aktivlari 12,8 mlrd atrofidagi AQSh \$ ni tashkil etgan va bu ko'rsatkich oldingi yilga nisbatan 10,24% ga ko'pligi qayd etilgan. Islom bankchiligi ulushi esa Misrning umumiy bank sektorida 6 % ga teng bo'lgan. Misrda islom bankchiligining paydo bo'lishi 3 xil bosqichda amalga oshdi: avvalo davlat va xususiy islom banklari yaratilishi, keyinchalik an'anaviy banklarda islomiy sho'balarni tashkil etilishi va so'ngi jarayon norasmiy islomiy moliyaviy tashkilotlarning faoliyat boshlashi bilan bog'liq. Dastlab tashkil etilgan davlat islom banklariga Meet Ghamr Banki (MGB) va Nasser Ijtimoiy Banki (NSB, 1971-yilda) kiradi. Meet Ghamr Banki dunyo islom bankchiligidagi ilk islomiy bank deya e'tirof etiladi.

Islomiy banklar mijoz talabi bilan obektini qurib berishi, asbob-uskunalar, tovar, xomashyolar olib berishi yoki ularni ijaraga berishi mumkin. Moliyalashtirish asosida savdo amaliyoti yotadi. Zamonaviy bank tizimida esa banklarning savdo amaliyotlarini amalga oshirish qonunchilik nuqtayi nazaridan mushkul bo'lib, bunga soliq hamda bank faoliyatiga taalluqli me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'sqinlik qiladi.

Islomiy banklarning asosiy vazifalari esa quyidagilardan iboratdir:

- aksionerlik kapitaliga vositalarni sarmoyalashtirish;
- ishlab chiqarish korxonalarini va loyihalariga qarzlarni berish;
- a'zo-davlatlarga iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi maqsadida boshqa shakllarda moliyaviy yordam berish;
- aniq maqsadlar uchun tuziladigan maxsus fondlarni boshqarish. Nomusulmon davlatlardagi musulmon jamoalariga yordam fondi shular jumlasidan;
- moliyaviylashtirish uslublari vositasida moliyaviy resurslar yo'naltirish va depozitlarini qabul qilish;
- a'zo-davlatlarga texnik yordam ko'rsatish;

- musulmon davlatlarning rivojlanishi bo'yicha tashkilot a'zolarini o'qitishda xizmatlar ko'rsatish;

- bepul kreditlar berish.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha amallarda Islomiy Tijorat Banki (ITB) hech qanday foizli to'lovlarsiz iste'molchilarga xizmat ko'rsatadi. Ushbu bankning birdanbir maqsadi esa a'zo mamlakatlarning, shariatga asoslangan musulmon jamoalarining, iqtisodiy rivojlantirish va ijtimoiy taraqqiyotiga ta'sir o'tkazishdan iboratdir.

Islom banklarida an'anaviy bank operatsiyalarining deyarli barcha operatsiyalarini amalga oshirmoqda. Ular sanoat, agrar sektor, tijorat va xizmat ko'rsatish sohalariga katta mablag'lar investitsiya qilmoqda.

Bugungi kunda islom moliyasi kapitali yiliga 15-20 foiz suratlar bilan o'smoqda.

Islom banklari mushoraka (sharikchilik), mudoraba (bir tomon sarmoya qo'yuvchi, ikkinchi tomon ish yurituvchi), murobaha (tijorat operatsiyalarini moliyalashtirish), ijara, zakot va qarz al-hasan (foizsiz qarz) kabi tamoyillar asosida faoliyat olib boradi.

So'nggi o'n yillikda Islom moliyasi butun dunyoda, shu jumladan, musulmon bo'lmagan mamlakatlarda ham rivojlanishi moliyalashtirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqladi. Asosiy moliyaviy bozorlar Islom moliyasi allaqachon global moliya tizimiga kiritilganligi va qashshoqlikka qarshi kurashish va hayot farovonligini oshirish muammolarini hal qilishda yordam berish imkoniyatiga ega ekanligining ishonchli dalillarini topishmoqda.

Hozirgi vaqtda Jahon Banki ham Islom moliyasi sohasida faol ishtirokchilardan biri bo'lishga intilmoqda.

Islom banking maqsadi - omonatchilar va benefitsiarlar (qonuniy egalari) ni o'z ichiga oluvchi manfaatdor tomonlarning manfaatlarini maksimal darajada oshirish.

Umuman olganda, islomiy moliya xizmatlaridan foydalanish bir tomondan foydalanuvchi e'tiqodini hurmat qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan jamiyatda axloqiy me'zonlarni ushlab turishdir, uchinchi tomondan esa katta moliyaviy mablag'lar jalb qilishning bir usulidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O Akhmadjonov, A Abdullaev, S Yusupov, J Anvarov. (2021). ISLOM BANKCHILIGIDAGI XAVF. Scientific progress 2 (8), 639-642.

3. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. Science and Education, 2(10), 636-642.

4. AA, Mulaydinov Farkhod Muratovich. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY ANAMIYATI. AXBOROT-KOMMUNIKACIYA TEXNOLOGIYALARI VA TELEKOMMUNIKACIYALARNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ECHIMLARI ONLAIN RESPUBLIKA ILMIY-TEHNIK ANJUMANINING MA'RUZALAR TUPPLAMI, 2 (6), 794